

Literatura română în rețeaua literaturii lumii

Aula Filialei din Iași a Academiei Române, 22 mai 2018

Participanți: Alexandru Călinescu (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România), Andrei Corbea-Hoișie (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România), Bogdan Crețu (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași/ Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, România), Mircea Martin (Universitatea din București, România), Christian Moraru (participare video) (Universitatea din North Carolina, SUA), Andrei Terian (Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, România)

Moderator: Doris Mironescu (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași/ Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, România)

Keywords: *Romanian literary history; world literature; space turn; literary canon; transnational literature; aesthetic value; cultural difference*

Doris Mironescu: Bună dimineața! Ne aflăm la Filiala Iași a Academiei Române pentru un dublu eveniment: prezentăm un volum apărut în Statele Unite, la editura Bloomsbury, *Romanian Literature as World Literature*, și realizăm o dezbatere asupra deschiderilor literaturii române spre lumea largă. Volumul *Romanian Literature as World Literature* reprezintă o premieră: e prima dată când literatura română este discutată sistematic într-o carte apărută în Statele Unite, și încă la o editură atât de prestigioasă academic precum Bloomsbury. Cartea a fost îngrijită de trei editori, care sunt și trei importanți profesori de literatură și literatură română. Doi dintre ei se află astăzi aici, al treilea ne trimite un mesaj video: domnul profesor academician Mircea Martin, primul coordonator al lucrării și, așa cum editura însăși îl prezintă, unul dintre cei mai importanți critici literari și teoreticieni din Europa de Est din perioada postbelică, Andrei Terian, decan la Facultatea de Litere din Sibiu, de asemenea Christian Moraru, profesor la Universitatea din North Carolina, care a realizat o sumedenie de diligențe pentru adunarea textelor, pentru corelarea acestora unele cu altele, pentru articularea unui volum armonios, expresiv și elocvent și pentru editarea lui în Statele Unite. De asemenea, alături de noi, un contributor la acest volum, Bogdan Crețu, profesor la Facultatea de Litere din Iași, director al Institutului „Alexandru Philippide”, doi dintre cei mai importanți comparatiști români, care se întâmplă să fie și profesori ai Facultății din Iași, domnul profesor Alexandru Călinescu, un remarcabil cercetător al literaturii române și ale legăturile acesteia cu literatura franceză, autor al unor cărți precum *Anton Holban. Complexul lucidității*, al unor remarcabile eseuri despre literatură, despre

intersecțiile literaturilor, al unui volum de bibliografie obligatorie despre Caragiale, *Caragiale sau vârsta modernă a literaturii*; domnul profesor Andrei Corbea-Hoișie, de asemenea, unul dintre cei mai importanți germaniști români, este cel care l-a împământănit pe Hans Robert Jauss printr-o traducere din 1985, el însuși teoretician literar, important traducător al lui Celan, al lui Theodor Adorno, al lui Max Horkheimer, care ne pot oferi niște interesante perspective asupra problematicii propuse de către acest volum. Foarte scurt, așa spune că volumul are trei planuri care trebuie menționate; este o inovație din punctul de vedere al plajei tematice, studiază literatura română și o prezintă unui public larg într-o manieră care să fie prietenoasă acestui public, încearcă să deschidă literatura română către lume și acest lucru este deja o realizare. În al doilea rând, așa spune că propune o metodologie îndrăzneată, chiar provocatoare. S-ar putea spune că este un fel de manifest metodologic, care valorifică actualele dezbateri din zona spațialității literare, a spațiului în literatură și a literaturii ca spațiu. Din acest punct de vedere, multe dintre studiile din această carte reprezintă niște provocări ale teoriei literare, și nu doar la nivel local. În al treilea rând este un moment important pentru cercetările literare din România, din punctul meu de vedere. Sunt contribuții ale unor importanți studioși români, ai literaturii, grupate laolaltă așa încât să nu fie o simplă juxtapunere de texte, ci textele să intre în dialog, să prezinte o viziune coerentă a literaturii române, fără însă a oferi o viziune cu ambiții totalizante, care să nu permită nicio lipsă, nicio fisură în tabloul literaturii române. Mult mai bine va vorbi despre acest volum Christian Moraru în intervenția pe care v-a pregătit-o și care urmează chiar acum.

Christian Moraru (înregistrare): Bună ziua. Îi mulțumesc domnului profesor Mironescu pentru această ocazie de a spune câteva cuvinte, fie și de la distanță, despre cartea publicată acum câteva luni la Bloomsbury. Vreau, tot la început, să salut și pe colaboratorii la volum prezenți la dezbateri și, nu mai puțin, pe vechi prieteni și colegi precum domnul profesor Călinescu și domnul profesor Hoișie; ei erau, din câte știu, anunțați în program. Interesul lor și al tuturor celor de față privind *Romanian Literature as World Literature* – privind cartea ca atare, cât și conceptul pe care ea îl încorporează – este realmente măgulitor. Aflat și el, cred, la această masă rotundă, domnul profesor Terian vă poate da mai multe amănunte despre cadrul instituțional, intelectual, și de pur travaliu individual și colectiv în care s-a născut volumul. Acest cadru va duce, sperăm noi, și la alte cărți de acest tip și calibru. Efortul la care mă refer merita făcut, fie și pentru faptul că, în această formă, el este lipsit de precedent. Pe de altă parte, cartea conține harta – reală, sugerată sau potențială – a unor alte proiecte similare, centrate pe direcții, aspecte și autori care, din motive de spațiu, nu au putut fi discutați, sau discutați suficient, în el. Câteva lucruri așa vrea să subliniez, deși ele – sper – sunt clare deja în carte. Mai întâi, *Romanian Literature as World Literature* nu este o istorie a literaturii române. Ea poate fi citită și astfel – dacă nu ca o anti-istorie sau istorie literară neortodoxă, atunci măcar ca o critică a istoriografiei literare românești, și nu doar românești. Apoi, cartea nu este nici o introducere clasică în literatura română – deși ea este o introducere pur și simplu, sau mai curând o reintroducere în literatura română. În orice caz, întrebarea este de ce istoria și sinteza literară atât de înrădăcinate în cultura noastră critică nu au interesat pe editori și colaboratori – dimpotrivă, așa zice; de ce, într-o dimensiune importantă a ei, această carte a fost alcătuită în răspăr cu

istoriografia literară tradițională și de ce – deci – a devenit inevitabil pentru volum să se constituie pas cu pas și să se prezinte finalmente ca o provocare, ca un „manifest”. „Istoriile”, „introducerile” și panoramele de tip vechi, gen secol 19 și încă standard, în fond, ar fi fost, ne-am spus noi, elanuri totalizante și ar fi implicat – pentru că au implicat în mod tradițional în critica românească, manifest sau nu – teleologii implauzibile. Acestea din urmă nu aveau cum să atingă obiectivul nostru numărul unu, care a fost prezentarea adecvată a literaturii române în lumea de astăzi. Notez în trecere că e vorba de o lume care include și România, iar această Românie, împreună cu literatura ei critică, este una încă dominată, controlată instituțional, de o auto-percepție paradoxală în esență: cu cât suntem mai obsedați de „universalitatea” marilor autori români, cu atât mai lipsită de eficacitate este demonstrația acestei universalități. Ați observat probabil că, în carte, termenul de universalitate nu este folosit nicăieri – poate doar cu o excepție, și ea ironică, plasată între ghilimele, în eseul Mihaelei Ursă. Și pe bună dreptate, având în vedere producția istorică, genealogia geopolitică a conceptului, nu mai puțin felul în care el a organizat un întreg domeniu al cunoașterii și distribuția axiologică a obiectelor prezente în acest câmp – mă refer, desigur, la literatura comparată. *Approach*-ul de tip *World Literature* este – se observă limpede – motorul metodologic al cărții și el implică o epistemologie a orizontalității, în care autorii și operele participă, în interiorul unei structuri geoculturale de tip rețea, la forme non-ierarhice de schimburi și protocoale creatoare și recreatoare, la rândul lor de neredus la schema reductivă originalitate-imitație, impuls-ecou, central-periferic și așa mai departe.

Două lucruri vreau să adaug *à propos* de ceea ce tocmai am afirmat. Primul: e vorba aici, desigur, de un principiu foarte general, poate etic – mă refer la etica interpretării, dar și la etica unei anume concepții despre lume. Același principiu sau viziune non-ierarhică poate fi câteodată doar aspirațional, în sensul că realitatea „în teritoriu”, în teritoriul literaturii și nu doar la nivelul hărții orientative, poate arăta cu totul altfel. Deci decisivă rămâne soliditatea argumentației, anume cum demonstrezi, de pildă, că un scriitor de tipul Ștefan Bănuțescu deja participă la constituirea unui spațiu narativ în care el poate semnifica o prezență, în lumea literaturii și în lume pur și simplu, cel puțin la fel de marcantă ca a lui Ismail Kadare, cu care este compatibil în mai multe privințe; sau că Ion Budai-Deleanu activează un aparat intertextual al epicului parodic care-l plasează alături de alți premergători europeni ai postmodernismului; sau că licențiozitatea carnavalescă a lui Creangă îl înscrie într-o companie scripturală înaltă, cea adevărată, nu cea a clișeului pretențios numit „romanul copilului universal”; sau că Sadoveanu – poate mai puțin cel al genului *historical romance* – aparține unei serii și unui spațiu transcultural similar. Subliniez că valoarea estetică și unicitatea acestor scriitori, probleme care ne preocupă atât de mult, doar în aceste vecinătăți, deopotrivă exigente și de neevitat, pot fi puse în lumină. Iar asta pentru că acest context al lumii este și cel generator, originator. Lumea și spațiul celuilalt în genere nu vin după tine, ci ele te fac posibil la modul interacțional, dinamic. Cultura, inclusiv cea literară, este o entitate dinamică, un proces, pe care un anume fel de a face istorie literară și istorie în general a crezut că-l valorizează închizându-l într-o cutie teritorială; și asta pentru că, cu cât colaboratorii la volum au scormonit mai mult înăuntrul acestei cutii, cu atât mai mult ei au descoperit o pluralitate; nu o totalitate, ci o multitudine, o lume a lumilor – iată

și de ce, în carte, Carmen Mușat vorbește de *literaturi* române, la plural, și iată și de ce literatura maghiară sau evreo-română *din* România sunt discutate aici. În fine, al doilea lucru: nu trebuie neglijate presiunile enorme de a reierarhiza această orizontalitate, de a recentra ceea ce eseurile din carte încearcă să descentreze; de a remarginaliza ceea ce tot aceste eseuri nu admit ca periferic; de a re-subordona o perspectivă pe care o vrem de-complexată și care deci găsește în mod „natural” scriitorii români în lume, pe scena ei, nu îi împinge acolo abuziv. Aceste presiuni vin, curios, și din partea criticii tradiționale, ale cărei reacții pot fi numite, dacă nu cosmofobe, atunci în nici un caz pregătite să ofere o alternativă, un mod credibil de a-și prezenta obiectul lumii; și din partea pieții literare interne și internaționale; în fine, în legătură cu aceasta din urma, e vorba și de presiunea continuă a unor capitale culturale și centri de capital cultural care funcționează ca adevărate fabrici de omologare estetică. Dar dacă critica românească are o funcție de îndeplinit în acest sistem ultracompetitiv de tensiuni, oferte culturale și percepții, *Romanian Literature as World Literature* pune la dispoziție un posibil scenariu pentru lumea de azi. Un scenariu nu perfect, nu atotcuprinzător și nu flatant pentru toată lumea; unul în care nu toți autorii, grupurile și tematicile literare deja canonizate intern pot fi redistribuite în roluri principale; unul la a cărui scriere sau rescriere și nuanțare nu toți criticii sau nu toți criticii cu recunoscută autoritate se vor simți, probabil, încurajați ori pregătiți să participe. Dar unul – credem noi – actual și competitiv metodologic, riguros articulat și prezent de-aici înainte în toate bibliotecile importante ale planetei. Vă mulțumesc pentru atenție.

Doris Mironescu: L-am ascultat pe Christian Moraru, cu prezentarea acestui volum. Ceea ce ne propunem, în continuare, nu este o lansare de carte, cu prezentarea tuturor meritelor și, eventual, scăderilor acestei cărți, ci o dezbatere, o masă rotundă, care va consta în două rânduri de intervenții din partea invitaților noștri de astăzi pe două direcții esențiale legate de acest volum. Prima întrebare e una de ordin tematic, privind deschiderile volumului în raport cu spațialitatea literaturii, iar cea de-a doua privește metodologia lui, felul în care volumul răspunde unor probleme actuale ale teoriei și încearcă să ofere o perspectivă de viitor. Prima întrebare pornește de la cuprinderea volumului, de la faptul că într-însul se găsesc studii care valorifică istoria literaturii române, de la Milescu și Cantemir până la optzecism și până la literatura postcomunistă, de la avangarde până la anxietățile istoriei literare tradiționale și, astfel, subliniază polidimensionalitatea, „oferta” multiplă a literaturii române. În cuvintele criticului francez Bertrand Westphal de pe coperta a patra volumului, cartea reușește să descrie literatura română ca pe o imensă răscruce a literaturii lumii, un loc unde se intersectează circuitele culturale ale acesteia și se vede că e important că se intersectează acolo și nu în altă parte și tocmai acestea. Propunerea mea de discuție, pentru început, privește tocmai deschiderile literaturii române, modul în care ea este intersectată de literaturile lumii, felul în care literatura română se mondializează sau este ea însăși subiectul unor operații de decupaj canonic. Cum cartografiem spațiul literaturii române ca literatură mondială? Avem prezenți editori ai volumului, contribuitori ai volumului și importanți comparatiști care tocmai această problemă au studiat-o în carierele dumnealor. Trebuie să spun că, timpul fiind limitat intervențiile vor fi, din păcate, mărginite la doar 8 minute. Dată fiind componența exclusiv masculină a mesei

noastre rotunde, am pregătit un cartonaș galben care să ne arate că mai avem un singur minut pentru fiecare intervenție. O să îl rog, pentru început, pe Bogdan Crețu să ne vorbească despre momentele istorice, operele, personalitățile prin care literatura română își dezvoltă potențialul de mondializare.

Bogdan Crețu: Mulțumesc. Cu ce să încep? Aș începe, să zicem, cu momentul premodern. Asta e și una dintre tezele contribuției mele din volum: e un pic nepotrivit să închidem discuția și să plasăm evaluarea, analiza, descrierea, punerea în tensiune a operelor care s-au realizat în așa-numita literatura veche într-un cadru al culturii strict național, adică să plasăm un anumit tip de cultură într-un cadru ideologic, politic și social care încă nu exista și să punem vechii noastre culturi bariere care nu funcționau ca atare. Pentru secolul al XVI-lea, al XVII-lea nu cred că structura culturală este cea a viitorului stat național român modern. Cred că, mai degrabă, putem vorbi de o cultură concavă mult mai largă, de tip bizantin, post-bizantin, în partea aceasta de lume, care are în primul rând o identitate spirituală, religioasă; dovadă că cine încearcă să pună problema originalității vechiului scris românesc observă că teme, procedee, pasaje întregi, de foarte multe ori texte ca atare circulă nestingherite dintr-o lucrare în alta, fără să aibă prejudecata limbii în care sunt așezate în pagină. Sigur, că începând cu G. Călinescu (primul care se diferențiază de Iorga, Cartoian și alți cercetători ai acestei perioade), s-a fixat în istoriografia noastră prejudecata că țin de literatura națională doar operele scrise în limba națională. Ceea ce este fals! Pentru că limbile de cultură ale acestei părți ale Europei ortodoxe, ale Europei post-bizantine nu sunt limbile naționale. Slavona are caracter de *lingua franca*, neogreaca la fel. Iorga are studii în care demonstrează că neogreaca este unul dintre principalii fermenți de trezire a conștiinței naționale. Adică ideile circulă nestingherit, indiferent de limba prin care o fac.

Apoi, depășesc acest moment și ajung la momentul în care literatura română devine conștientă și devine un proiect de tip național. Suntem în secolul al XIX-lea când o mână de cărturari asimilează formele culturii occidentale și au un proiect de țară. Or, asta este identitatea culturală a întregii Europe. Orientarea culturii romantice, a culturii de secol al XIX-lea este una de tip național. Faptul că literatura română răspunde acestui tip proiect național nu este decât un simptom al alinierii prompte la cultura europeană. Este foarte semnificativ faptul că literatura, în mai mare măsură decât istoriografia sau alte tipuri de discurs, contribuie la formarea unei conștiințe de sine, de tip național, la ceea ce s-a numit *conștiință națională*, identitate de tip național și o face descoperindu-și, în manieră romantică, sursele și inventându-și o tradiție de care avea nevoie și inventându-și-o... cum?... așa cum fac romanticii: descoperind folclorul și întorcându-se către trecutul propriu. Kogălniceanu este cel care tipărește cronicile și se vede asta în literatura de secol al XIX-lea. De acolo se preiau teme, personaje, de acolo se alimentează efortul de construire a unei mitologii naționale! Toți marii scriitori ai secolului al XIX-lea culeg și promovează literatura populară. Deci, e un efort colectiv care nu e un semn al unei închideri. Este un proiect larg european. Cel puțin european. Există rețeaua transnațională, e foarte vizibilă! Nu glumesc dacă spun că *Facebook*-ul nostru de azi era masoneria lor de ieri. Deci, erau perfect conectați la proiectele Occidentului european. Totul, în orice caz, venea de acolo. Și sunt destule studii care ne arată cum

proiectul revoluției române de la 1848 e o parte atent administrată și în perfect acord cu ceea ce se întâmpla la nivel european. Acum, sigur că la nivel strict literar formele acestui proiect strict național se traduc, se concretizează în tipuri de discurs diferite, la nivelul cititorilor din fiecare comunitate. Și ele nici nu pot fi la același nivel de performanță, virtuozitate literară pe cât reușesc să fie cele din literaturile Occidentului. De ce? Pentru că e nevoie de o adecvare. Sigur, după aceea începe procesul de deschidere, de import în interbelic. Programul lui Lovinescu... Dar eu aș spune că suntem aici, în secolul al XIX-lea, în primul moment de sincronizare programatică, decisivă cu formele culturii occidentale, că aceasta e poate prima formă conștientă, decisivă, de mondializare, de deschidere, de import, de adecvare a unor forme care funcționează în altă parte, și nu doar la nivel literar, ci la nivel larg, social, politic, ș.a.m.d. Mulțumesc!

Andrei Terian: Având în vedere că poate nu ați apucat să răsfoiți volumul sau să vă uitați pe siteul Bloomsbury, unde puteți găsi un cuprins detaliat al cărții, eu mi-aș rezerva câteva minute din timpul meu pentru a trece în revistă cuprinsul volumului, mai exact cele cincisprezece studii care îl compun. Cartea se deschide, lăsând la o parte introducerea cu caracter teoretic, cu un studiu despre Eminescu pe care îl semnez eu. Urmează, apoi, în ordine: un text despre literatura veche scris de Bogdan Crețu, care accentuează dimensiunea orientală a literaturii noastre; un studiu al lui Caius Dobrescu despre secolul al XIX-lea și condiția postimperială a literaturii române; un text de Alex Goldiș, despre similitudinile între literaturile „centrale” și cele „periferice”; un studiu semnat de Carmen Mușat, despre caracterul intersecțional al literaturii române și geneza literaturii noastre moderne. Al șaselea studiu îl are ca autor pe Mircea A. Diaconu și se referă la ceea ce el numește „microliteratură”, adică literatura română scrisă în Republica Moldova, Banatul sârbesc, Ungaria și Bucovina. Al șaptelea studiu e semnat de colegul nostru de la Cluj, Imre József Balázs, despre literatura maghiară din România. Vin, apoi, la rând: un text al lui Ovidiu Morar despre avangardă, în special despre contribuția scriitorilor de origine evreiască la constituirea avangardei românești și la internaționalizarea ei; un articol al lui Paul Cernat despre fețele modernității radicale în literatura noastră interbelică (radicalismul de dreapta și cel de stânga); un studiu al lui Mihai Iovănel despre triplata „clasică” Eliade – Cioran – Ionescu, dar abordată într-o nouă perspectivă; un articol al domnului profesor Mircea Martin despre realismul socialist; un text al lui Bogdan Ștefănescu, de la Universitatea din București, despre posibilitatea de a reciti literatura română în cheie postcolonială; un studiu al Teodorei Dumitru despre influența poeziei americane asupra poeziei românești în anii '80 (și nu numai); un studiu al lui Doris Mironescu despre literatura exilului, cu aplicație pe Herta Müller, Andrei Codrescu și Norman Manea; și, nu în ultimul rând, un text al Mihaelei Ursa despre importanța traducerilor în literatura română. Acestea sunt textele care compun volumul și în acest punct mi-aș dori să fac două precizări, dacă timpul îmi permite. În primul rând, a existat în primul „val” de cititori ai cărții tendința de a privi acest volum ca o microistorie literară, în ciuda avertismentelor repetate pe care noi, editorii, le-am lansat în această privință. Așa cum spunea și profesorul Christian Moraru, cartea nu este o mini-istorie a literaturii române, ea este mai degrabă un volum-manifest sau, dacă vreți, un experiment. Dacă veți avea anumite nemulțumiri că, de exemplu, în carte nu apar

sau nu li se alocă destul spațiu lui Arghezi, Rebreanu ori Sadoveanu, atunci vreau să vă spun că și noi, editorii, suntem de acord cu dumneavoastră: ne-am fi bucurat să le acordăm mai mult spațiu, însă atât am putut face în 300-și-ceva de pagini. În al doilea rând, mi se pare important să subliniez că scopul nostru nu a fost să stabilim un „canon”. Nu ne-am jucat jocuri de genul: „Aceștia sunt autorii transnaționali, ceilalți rămân naționali.” Cu alte cuvinte, nu ne-a preocupat neapărat să stabilim *cine*, ci *cum*: nu neapărat *cine* intră în această selecție, ci *cum* merită recitiți autorii dintr-un unghi nou, din unghiul „literaturii lumii” (*world literature*), astfel încât ei să revină relevanți și pe acest plan. De altfel, din punctul nostru de vedere, nu există o limită rigidă între ceea ce ține de „literatura lumii” și ceea ce nu ține de „literatura lumii”. Tocmai de aceea, vedem acest volum ca pe un început, care va atrage – sau, cel puțin, sperăm să atragă – în anii următori o serie de completări și de aplicații foarte interesante, iar eu unul sunt convins că multe dintre demonstrațiile care vor apărea pe această temă vor depăși cu mult cadrul pe care noi îl propunem aici, în ciuda caracterului său mai mult sau mai puțin inaugural. Pe de altă parte, deși este vorba aici despre un mod de lectură și nu despre un canon, țin totuși să atrag atenția (și să anticip astfel o altă parte a discuției noastre) că literatura mondială funcționează după ceea ce aș numi un principiu al non-izomorfismului, sau dacă vreți, „principiul lui Thomsen”. E vorba despre o constatare a comparatistului danez Mads Rosendahl Thomsen, care a arătat că mulți dintre criticii danezi din secolul al XIX-lea erau contrariați de faptul că, deși ei aveau un grup de scriitori considerați vârful canonului (scriitori „naționali”), popularitatea maximă în străinătate o avea Hans Christian Andersen, care pentru ei reprezenta un autor de povești de mâna a doua, dar care a dobândit o notorietate mondială. Prin urmare, acest principiu ne învață sau ne avertizează că regulile jocului sunt un pic diferite la nivel național și la nivel transnațional. Nu e obligatoriu ca un scriitor care are o vizibilitate națională să aibă parte de un succes comparabil pe plan internațional. Uneori, cele două componente se pot susține una pe cealaltă, alteori însă ele pot funcționa divergent. Însă despre această „regulă” a jocului literar mondial voi mai discuta, poate, în cea de-a doua intervenție a mea.

Andrei Corbea-Hoișie: Deja câteva lucruri pe care le-a spus Christian Moraru și câteva lucruri pe care le-au spus Bogdan Crețu și Andrei Terian anticipează unele observații pe care eu însumi le-am făcut. Am citit, vă asigur, întreaga carte, de la un capăt la celălalt și spun, din capul locului, că mi se pare nu doar un experiment, ci un model nou cu care avem astăzi de-a face în discuția despre ceea ce considerăm a fi literatura română. Conceptul de literatură merită și el o altă discuție. Aș fi fost curios și am să încerc în următoarele zile, când nu voi mai fi pe aceste meleaguri, să văd volumul consacrat literaturii germane, *German Literature as World Literature*, primul volum din serie și să compar cumva tipul de abordare, pentru că și raporturile directe și indirecte dintre literatura română și cea germană și cele către literatura lumii sunt cumva diferite. Dar este interesant de văzut cum a fost conceput acel volum. Eu nu voi vorbi decât, în această intervenție, despre câteva întrebări pe care mi le-am pus și, la care, parțial, s-a răspuns. Concepția pe care o anunță titlul este una asupra literaturii române ca literatură mondială, *Weltliteratur*, *world literature*. Întrebarea este dacă această viziune este, se suprapune peste întregul a ceea ce noi numim literatură română, peste toți autorii, deci dacă

relaționările care se fac în aceste cazuri se pot face și în celelalte cazuri care nu apar aici, dacă nu ne putem întreba ce se întâmplă cu restul. Domnul Terian a răspuns deja că restul e și el la fel de important și poate fi și el abordat tot din acest unghi. Sigur că lucrurile pot merge și mai departe în această serie de întrebări. Poate părea, deși nu este, că această selecție este una pentru export și că rămâne alta pentru uzul intern. Cu mulți ani în urmă am avut un proiect pe care Augustin Buzura și Mircea Anghelescu, când conducea Editura Fundației Culturale Române, l-au sprijinit. El nu a fost dus a bun sfârșit, un proiect al unei antologii de teorie literară românească, și acolo selectasem autori care erau publicați peste tot, dar și autori din „interior“, ignorați, din diferite motive, de editorii străini. Spre exemplu selectasem și un fragment de Edgar Papu pentru o asemenea antologie. Deci întrebarea care se pune este în ce măsură întregul contează, sau numai o parte din el în această raportare către Weltliteratur. Din punctul de vedere a ceea ce știm despre cultura românească, cel mai clar mi se pare cazul așazisei literaturi vechi. Aici literatura, cultura românească este o parte vizibil integrată într-un context internațional sau european sau sud-est european. Cu câțiva ani în urmă, îmi amintesc, tot în această sală, am pus o întrebare care a fost considerată nelalocul ei. Am întrebat în ce limbă vorbea Dimitrie Cantemir cu copiii săi. Cineva, o persoană foarte onorabilă mi-a răspuns „Sigur că în limba română”. În fine, limba română pe vremea aceea nu era chiar româna. Dar eu mă îndoiesc că vorbea chiar în limba română. Deci, toată această integrare din secolul al XVIII-lea într-un complex internațional este foarte clară. A da aici și o observație pe care au făcut-o colegii cu care am lucrat în ultimii ani la niște studii asupra traducerilor în literatura română profană a secolului al XVIII-lea, cum că există un circuit foarte, foarte interesant al traducerilor care ajung până la urmă în cultura românească și în limba română a vremii. O carte care apare în Anglia este tradusă în Italia, din italiană este tradusă în neogreacă și din neogreacă este tradusă în română. Iată cum funcționează această integrare. Mai departe, spune Bogdan Crețu, lucrurile evoluează tot într-un context, într-o serie internațională pentru că, într-adevăr, descoperirea națiunii, care s-a petrecut la noi, s-a petrecut tot într-o proiecție internațională. După părerea mea, aici ar trebui, de altfel, să medităm o dată în plus, Alexandru Duțu a făcut-o la vremea lui, dacă vechea delimitare literatură veche – literatură modernă stă în picioare. Dacă nu cumva trebuie să privim dincolo de acest prag, mai mult sau mai puțin arbitrar, pe care l-a fixat teoria sincronismului a lui Lovinescu. Pentru că lucrurile nu sunt chiar atât de abrupte pe cât istoriile literare tradiționale le-au fixat. Mă opresc aici. Poate am să revin asupra unor chestiuni.

Alexandru Călinescu: Eu l-am rugat pe domnul Doris Mironescu să trișeze și să îmi arate repede cartonașul galben ca să mă scoată din încurcătură, sau roșu direct. Am un mare handicap, nu am citit cartea, abia acum am văzut-o și sigur că aș fi preferat să vorbesc în cunoștință de cauză. Mi se pare o întreprindere absolut remarcabilă și mi-a plăcut foarte mult să îl ascult pe Christian Moraru, pe care nu l-am văzut nu de ani, ci de decenii, care era un tânăr foarte promițător și văd că a confirmat. Nu puteam să trag subiectul pe turta mea, ca să zic așa, pentru că conceptul *littérature du monde* la francezi nu are legătură cu conceptul pe care îl discutăm aici. Acolo e vorba de altceva, de o discuție care a pornit de la o redefinire a francofoniei. Sigur că s-ar putea face o apropiere, delimitări, însă în mod cert

conceptul francez nu se suprapune cu cel anglo-saxon, să zic, sau german. Mă voi limita să punctez două lucruri apropo de acest concept de literatură a lumii, înainte de a împinge discuția către literatura română. În primul rând, un asemenea concept și o asemenea dezbatere reprezintă, în mod evident, în opinia mea, o consecință a procesului mondializării, care se vede în nenumărate aspecte și pe nenumărate paliere. Un proces, de altfel, care a provocat și provoacă și o serie de tensiuni identitare, deci lucrurile nu sunt chiar simple. Domnul Bogdan Crețu făcea o analogie spectaculoasă, dar pertinentă după părerea mea, între masoneria secolului al XIX-lea și Facebook-ul actual. Așa este, suntem într-o epocă în care comunicarea primează, în care se creează peste tot rețele și sigur că intră și literatura în acest sistem de rețele. Al doilea fapt, care ne privește și pe noi, în mod particular, al doilea eveniment major al acestei epoci este prăbușirea comunismului, pentru că a antrenat o revalorizare a unui anumit tip de literatură. Sigur că, înainte de 1990, avea prioritate în ochii occidentalilor literatura disidentă și, după aceea, ea nu a mai avut aceeași relevanță. Pe de altă parte, circulația între est și vest a început să se facă normal, ceea ce pune literatura română într-o situație pe care trebuie să și-o asume și la care trebuie să facă față. Dacă face față este o altă chestiune și nu știu dacă putem noi răspunde. Evident că perspectiva propusă de această carte este nouă, provocatoare, experimentală chiar. Pe de altă parte, am o senzație de *déjà vu*, pentru că sunt chestiuni care se dezbăteau pe vremuri la infinit. Noi,ăștia mai vechi, am participat pe vremuri la ședințe în care un punct obligatoriu de discuție era „literatura română în context național și universal”. Discuții care nu duceau la nimic, dar pe atunci discuția se purta în spirit partinic: afirmarea identității naționale. Voi mai reveni. Mulțumesc!

Doris Mironescu: Mulțumim și noi. Urmează intervenția domnului Mircea Martin, care va conchide această rundă de intervenții. Urmează o alta. Un cuvânt în același timp ca editor, cu privire la deschiderea literaturii române față de *world literature*.

Mircea Martin: Editorul de fapt sau editorul principal este și rămâne Christian Moraru și este foarte bine că ați început cu discursul lui, pentru că un discurs a fost, a fost un program foarte dens și foarte clar, din punctul lui de vedere. Asta a vrut să facă. Noi, adică Andrei Terian și cu mine am acceptat, într-o măsură mai mare el, într-o măsură mai mică eu, acest program. Vorbim de program aici. Acum, programul nu e obligatoriu să se regăsească în fiecare pagină, în fiecare frază a unei cărți, mai ales dacă este o culegere de texte. Volumul este unitar, datorită acestui program, dar înăuntrul fiecărui text autorul a fost liber să își producă propriile nuanțe, propriile diferențe de gândire. Lucrul important, cu care aș vrea să rămânem, este că e prima sinteză de acest fel și de altfel, de toate felurile cu privire la literatura română apărută în perioada postbelică. Dacă ne gândim la ce s-a întâmplat înainte nu avem decât încercarea lui Basil Munteanu în franceză, care a fost făcută în interbelic, dar a apărut prin 46, dacă nu mă înșel, deci tot postbelic. Și asta e tot. Nu avem altă sinteză de vocație internațională. Și nu avem, mai ales, o sinteză care să se deschidă spre lumea americană. Noi toți, sau o parte din noi am scris despre o dimensiune supranațională, noi îi spuneam universală pe atunci, aveam în vedere mai ales Europa și mai ales Franța. După cum știm, literatura română modernă a urmat modelul francez. Ceea ce se întâmplă în această carte este,

de fapt, schimbarea modelului, schimbarea paradigmei, în sensul în care literatura română este reajustată, e concepută, e aranjată astfel încât să răspundă, nu neapărat să corespundă, dar să răspundă unui model american, actual. Asta este marea schimbare, marea provocare, miza acestei cărți, și în acest fel trebuie citită. Altfel, riscăm să avem așteptări nepotrivite. Deci, un al treilea element de noutate este perspectiva consecvent comparatistă. În genere, noi am făcut istoria literaturii române raportând-o la ea însăși și mult mai puțin la lumea din jur sau, în cel mai bun caz, am raportat-o la marile literaturi europene. Dar nu în mod sistematic. Istoria lui Călinescu e plină de analogii străine, universale, realizate într-un mod, nu zic aleatoriu, dar foarte subiectiv, capricios. Poate imaginativ, e adevărat, sunt analogii surprinzătoare. Unele foarte pertinente, altele mai puțin. Ne-a lipsi și ne lipsește încă această perspectivă comparatistă sistematică și constantă. Cartea asta încearcă să mențină această viziune comparatistă tot timpul. Rezultatul este o de-monolitizare a literaturii române. Ea nu mai este văzută ca un întreg omogen, ci ca secvențe, segmente, care intră fiecare în contexte diferite, în contexte pe care și le găsește, pe care de fapt, autorul și le găsește sau le regăsește în încercarea lui de resituare, de recontextualizare. Acum m-aș referi la două lucruri pe care le-a spus Christian Moraru, de care sunt foarte mândru și pot să zic că sunt mândru pentru că a fost studentul meu preferat, cu care am rămas în legătură și după ce a plecat în Statele Unite, la care, evident, țin foarte mult în continuare, deși nu împărtășesc decât parțial viziunea lui. Și iată două puncte față de care mă disociez. El spune așa, chiar și aici, în trecere: vorbește de o lume care include și România. Evident, România e inclusă în lume. Și din ce în ce mai mult pentru că, nu?, globalizarea produce această includere. Dar lumea despre vorbește Christian Moraru este *late global modernity*, deci modernitatea globală târzie. Întrebarea pe care i-am pus-o și v-o pun și dumneavoastră: este România într-o perioadă de modernitate globală târzie? Am ajuns noi într-o astfel de fază a evoluției noastre? Estul european, regiunea noastră, a atins această fază de evoluție istorică? Pentru mine sunt întrebări retorice. La fel cu problema națională. Este o problemă depășită în contextul regional est-european problema națională? Vă las să reflectați. Ar mai fi problema limbii. Și aici e o discuție de făcut. Fără îndoială, tot ce spune Christian Moraru și ce demonstrează Bogdan Crețu într-unul din textele cele mai pertinente și mai înnoitoare din volum, și anume caracterul regional și nu specific național al culturii românești din secolul XVII-XVIII, este absolut convingător, este o achiziție, dar mai departe, în perioada romantică și postromantică problema limbii este constitutivă și așa a rămas. Am inclus literatura maghiară din România în discuția noastră și e foarte bine că am făcut-o. Sunt de acord cu această privire inclusivă. Dar atunci cum rămâne cu problema deteritorializării? Deci nu mai e problemă de limbă, ci de teritoriu. Pentru că literatura maghiară din România se manifestă pe teritoriul României. E o contradicție aici.

Doris Mironescu: Mulțumesc tare mult și pentru această intervenție! A doua întrebare, care a fost, de altfel, anticipată în câteva dintre luările de cuvânt, privește metoda acestui volum și în special metafora centrală, pe care am folosit-o și noi astăzi pentru titlul dezbaterii noastre: rețeaua, rețeaua literaturii mondiale, literatura română în rețea. Metafora aceasta a rețelei e una spațială, nu foarte recentă; de fapt, Deleuze și Guattari au propus-o în anii '80 –, e o metaforă postmodernă, dacă vrem,

dar care a fost scoasă din regimul postmodernității, a fost democratizată, ca să spun așa, și a fost asimilată ca un concept spațial, care promovează un alt fel de privire asupra literaturii: polemică, după cum s-a văzut, după cum a prezentat-o Christian Moraru, polemică, spre exemplu, față de istoria literară și mai ales față de istoria literaturilor naționale. Rețeaua e și nu e națională. Poate fi o rețea națională, dar poate fi una locală sau regională sau, desigur, mondială. Pot fi rețele capricios decupate din diferite literaturi naționale, care, în fond, nu sunt afiliate – texte, scriitori, opere – decât pe criterii estetice, spre exemplu, sau tematice și nu neapărat legate, cum spuneam, de un teritoriu. Întrebarea privește tocmai această metaforă și această propunere de discutare a literaturii sub raport spațial, dintr-o perspectivă spațială și mai ales în legătură cu conceptul propus și în această carte de *transnațional* și *transnaționalism*. Sunt două, din perspectiva mea, posibilități de a vorbi de *transnațional*: una privește decupajele tematice, tipuri de scriitori, tipuri de teme, opere transnaționale – există scriitori care sunt transnaționali și alți scriitori care nu sunt transnaționali, de exemplu. O altă perspectivă e aceea a metodei: există perspective transnaționale asupra literaturii, există moduri de a privi literatura transnațional. Întrebarea privește, desigur, avantajele unei astfel de priviri și, eventual, dezavantajele. Cred că discuția până acum deja a menționat câteva dintre avantaje, respectiv, dintre precauțiile pe care le putem avea cu privire la o astfel de abordare. Am să-i rog pe participanții noștri să răspundă în aceeași ordine la această întrebare.

Bogdan Crețu: Problema nu-i nici nouă, dar nu-i nici singura. Nu e o problemă care s-a infiltrat în dezbaterile teoretice de câțiva ani, pe care ne fadosim noi să o rezolvăm, am descoperit-o și credem că am găsit soluția și, prin urmare, dacă știm ce vrem, elaborăm strategiile ca să ne plasăm, să intrăm în „rețea”, oricât de antipatic ar suna acest termen. Bun... Aș vrea să fluier puțin în biserică. Eu *nu cred că e posibilă o rețea unanim acceptată*. Cred că sunt posibile diferite tipuri de rețele: că e posibilă o rețea academică, de acord; că e posibilă o rețea ideologică, de acord. Dacă există o rețea, asta ar presupune că există și o structură sau un sistem cultural, ideatic, ideologic, mentalitar, care să acopere, care să facă inutilă ideea de teritoriu, care să poată de-teritorializa cultura; și încă: existența unei macro-rețele culturale sau de alt tip ar însemna că există un fond comun, care în cele din urmă ar presupune o nouă formă de identitate sau o lărgire foarte mare, o lărgire dramatică a conceptului de identitate, care în mod normal obligă la o restrângere, la o comprimare a valorilor. Inevitabil, acum încep să spun banalități, dar ele trebuie amintite. Evident că în spațiul cultural, literar, ca să restrâng, nu există o circulație încapsulată a ideilor, a formelor. Emulația presupune și depinde de permeabilitate, spațiile culturale sunt permeabile prin definiție, literatura este ea însăși o rețea practic nelimitată de suprapuneri. Dar e la fel de sigur, zic eu, că există anumite sisteme, ecosisteme culturale, care vreme de un secol și jumătate – aproape două secole au fost de tip național. De la iluminism încoace, când s-au conturat conceptele care au orientat o anumită formă a modernității, a existat o formă a modernității care a mers sau, cum să zic, a valorificat mai ales tradiția ideologică a romantismului, aceea de tip național, accentuat național, și o formă poate mai cuminte, să-i zic mai discretă, care cred că revine astăzi și care a cultivat valorile și conceptele iluministe, raționale, relative la tipurile de cultură civică, ideea de

cețățean. Aici există o oarecare tensiune care în spațiul românesc nu s-a consumat, e o ceartă care nu s-a dus. Nu știu, sigur că e o problemă sesizată, de pildă, în plin război de Cercul literar de la Sibiu: ce e prea accentuat etic, etnic, prea încăpățânat, când literatura cultivă valorile locale, ea riscă să se izoleze. Au mai avut și alte generații această problemă. Este o provocare care ține, desigur, de cultură ca *praxis*, dar și de strategia de a găsi, până la urmă, un mod de discurs și de diplomație culturală care să facă legitim sau să facă accesibil și interesant ceea ce propune cultura română sau, haideți să spunem, literatura care se face aici, e legată de acest spațiu, într-un ambient cultural care are tensiuni și dileme identitare, ideologice diferite, pe care sigur, ca orice tip de sistem, să zic imperialist?, mă tem! (*râde*), dar în orice caz central, să zicem, imperial, încearcă și chiar reușește să le impună și în zonele limitrofe, dacă pot să spun astfel. După aceea, al doilea aspect... Vedeți că spun mai multe întrebări, pentru că nu sunt, nu cred că putem găsi soluții și prefer să încerc să relativizez niște concepte care poate par prea puternice și nu cred că sunt așa. După aceea, ajungând la carte, am observat că și înainte să fie citită foarte serios, această carte a speriat, mai ales prin acest concept de *transnațional*. Nu e prea devreme să discutăm în termeni transnaționali când ideea de națiune nu și-a consumat potențialul ș.a.m.d.? Sunt tot felul de astfel de întrebări, legitime într-o anumită motivație sau logică a politicilor culturale naționale. Orice întrebare, dacă e pusă serios și cu distanță, cu spirit critic și nu e îmbrățișată pătimaș este legitimă. Nu cred că ideea de *transnațional* înseamnă anti-național și nici măcar post-național. Cred că e un mod de a suprapune, de a face să se întâlnească, de a face tangente niște teme, niște mize ale literaturii, care, firește, nu s-au inventat nici la noi, nici nicăieri, pentru că aici prioritate, întâietate nu există. Cum să zic, literatura nu funcționează ca știința. Unul descoperă odată ceva și toți ceilalți vin și-i aplică matrița... Adică e firesc să sesizăm aceste noduri și atunci când putem să le punem într-un discurs convingător chiar să le punem și cred că e un lucru foarte bun care se întâmplă sau cred că astfel de cărți sunt de dorit, pentru că în cele din urmă nu fac decât să aducă într-un tip de discurs și teoretic, și metodologic, și ideologic acceptat, deci, într-o anumită *rețea*, într-un anumit cadru cultural, ceea ce un alt cadru cultural, cel românesc, a canonizat ca valoros. De fapt, și cu asta închei, miza este să vedem dacă putem legitima ceea ce s-a fixat ca valoare într-un spațiu cultural dat într-un spațiu mult mai extins.

Andrei Terian: Referitor la întrebarea cu privire la transnațional, ce avantaje și dezavantaje ar exista... Eu aș adăuga: avantaje și dezavantaje *pentru cine*? Și aici am un răspuns preliminar: din această, să zicem, „mutație” sau „cotitură” transnațională, în cazul în care ea se va produce, eu unul tind să cred că cel mai mult va avea de câștigat literatura română ca atare, în sensul că vom avea ocazia să descoperim fațete, nuanțe, unghiuri mult mai bogate și mai complexe la ei. Pe de altă parte, s-ar putea să nu aibă prea mult de câștigat, ba chiar să aibă de pierdut ceea ce am putea numi „establishmentul” critic românesc, pentru că, așa cum văd eu lucrurile – și aici mă despart un pic de Bogdan Crețu –, această tensiune între național și transnațional e constitutivă în cultura română. În orice caz, ea nu este un fenomen de dată recentă, ci există cam de două secole, numai că de fiecare dată criticii autohtoni, criticii „naționali” dacă vreți, au încercat să o camufleze și au ținut să-și reafirme „dreptul de proprietate” asupra literaturii române, refulând sau

marginalizând o serie de elemente transnaționale din cadrul ei – de la faptul că, pe de o parte, au respins în mod constant tentativele criticilor străini de a se apropia de literatura română, până la acela că, pe de altă parte, au persiflat o seamă de reușite ale scriitorilor români în străinătate, pe care nu le-au provocat sau nu le-au girat ei. Aș putea să ofer aici două exemple, dintre care unul de dată foarte recentă. Poate vă e familiară, în contextul alegerilor din Uniunea Scriitorilor, intervenția președintelui *en titre* cu privire la valoarea operei Hertei Müller. E vorba despre un argument de genul: chiar dacă a luat Premiul Nobel, noi avem scriitori mult mai buni aici, în țară (pentru că – se subînțelege – canonul literaturii nu se poate face decât tot „aici” și tot de către „noi”). Un alt exemplu e de la începutul secolului trecut și îl puteți găsi în *Istoria literaturii române contemporane*. Este vorba despre reacția vehementă, violentă chiar, a lui E. Lovinescu cu privire la succesul lui Panait Istrati în Franța, fenomen pe care criticul îl persiflează. În orice caz, ambele exemple reafirmă același „drept de proprietate” al criticilor autohtoni asupra literaturii române. Or, așa cum am mai spus și cu alte ocazii, cred că o primă condiție de deschidere a literaturii române către lume este ca noi, criticii români, să renunțăm la acest monopol și la această exclusivitate și să acceptăm o pluralitate a punctelor de vedere, inclusiv faptul că literatura română poate fi citită și de critici din alte literaturi din perspective care pot fi cu totul diferite de ale noastre. Acum, ca să revin la obiectul propriu-zis al discuției noastre, și anume disjuncția între național și transnațional, mi se pare că relațiile dintre aceste categorii sunt uneori mult mai nuanțate și mai complexe – și aici, cu riscul să mă laud mai mult decât se cuvine în asemenea împrejurări, m-aș folosi drept exemplu chiar de studiul meu din volum. Ceea ce am încercat să evidențiez în textul respectiv referitor la Eminescu este condiția oarecum paradoxală a poetului român, în sensul că Eminescu devine transnațional, înainte de toate, printr-o adâncire a naționalului – pentru că, în fond, însăși instituția „poetului național” este una transnațională; ea caracterizează nu doar toate culturile est-europene, ci un arc mult mai mare, care include, de fapt, toate culturile (semi)periferice, dacă suntem de acord cu utilizarea acestui termen. Deci, prin chiar faptul că este „arhi-național”, Eminescu intră deja într-o rețea transnațională. Pe de altă parte, există ceea ce aș numi ipostaza unui Eminescu „enciclopedist”, în sensul textelor „enciclopedice” sau al „textelor-lume”, cum le numește Franco Moretti, adică a unui poet care absoarbe ca un burete marea cultură a lumii și o convertește sau o cristalizează într-o manieră proprie. Prin urmare, cred că dinamica raportului dintre național și transnațional presupune inevitabil o serie de divergențe, dar și anumite conexiuni. Însă ceea ce voiam să punctez, în fond, este că nu cred că ar trebui să privim acest raport ca fiind unidirecțional, adică nu trebuie să condamnăm, de pildă, faptul că uneori vârfurile noastre naționale nu sunt acceptate ca valori transnaționale, din moment ce noi înșine nu ne acceptăm vârfurile transnaționale ca valori naționale. Iar, pe lângă cazurile Istrati sau Herta Müller, am putea ilustra această stare de fapte și cu cazurile clasice ale lui Cioran, Eliade și Ionescu. Mai ales cu Eliade, pentru că, iată, deși îl recomandăm adeseori drept unul dintre autorii români cei mai cunoscuți pe plan mondial, el tot nu a devenit încă un autor român „canonic”, nici în programele didactice, nici în cele mai de autoritate istorii ale literaturii române.

Andrei Corbea-Hoișie: Ca și în prima mea intervenție, voi relua câteva lucruri care s-au spus deja, încercând să nuanțez – din punctul meu de vedere – și să fac câteva observații cu privire la ele. Întrebarea care s-a pus apropo de rețele, de existența rețelilor, privește, după părerea mea, un lucru esențial din perspectiva unui demers care nu are pretenții acoperitoare, dar care, totuși, are niste pretenții de adecvare la realitate. Sunt aceste rețele pe care le descoperim niște realități obiective sau sunt rezultatul unui decupaj subiectiv pe care îl poate face cineva cu o anume cultură literară? Voi reveni la această chestiune a obiectivității unei viziuni asupra rețelilor. Vreau să spun însă, că aceste rețele există oricum, vrem nu vrem, le vedem sau nu le vedem. O să vă dau un exemplu care poate părea paradoxal: Sămănătorismul. Sămănătorismul este o chintesență a sublinierii etnicității, organicității, specificității naționale românești etc. Or, sămănătorismul face parte el însuși dintr-o rețea, rețeaua acelei *Heimatliteratur*, care în același timp se publica în Germania și în Austria. Un corifeu ca Peter Rosegger – care s-a și tradus la noi, dar nu cu mare insistență – face același lucru acolo cum fac sămănătorii noștri aici. În nici un caz nu se poate pune problema de imitație, ci, cel mult de concordanță. Deci, iată o rețea care există, până la urmă, obiectiv. Pe de altă parte, pentru că a fost pomenit Arghezi, Arghezi își dorea să devină cunoscut și în afara culturii române. Insistența lui de a fi tradus în germană – a plecat special la Paris în 1964 să îl întâlnească pe Celan, să-l convingă să-l traducă în germană – arată că avea această obsesie că ceea ce spune el poate intra într-o rețea, să-i zicem, transnațională. În fine, revenind la chestiunea obiectivității. După părerea mea, acest concept de literatură, așa cum îl practicăm noi, este destul de imprecis. Care sunt marginile? Am vorbit despre asta. Este teritoriul, este limba. Care sunt marginile? După părerea mea – poate profesorul Călinescu o să mă combată – viziunea care merită luată în considerație este cea propusă de teoria „câmpurilor culturale”, de teoria lui Bourdieu. Câmpurile culturale sunt deschise. Acolo acționează niște forțe, până la urmă, determinabile, obiective, nu? Sunt editorii, sunt autorii... Între ei se petrec niște lupte pentru obținerea legitimității și în toată această confruntare rezultă niște delimitări, subcâmpuri etc. Aceste câmpuri, sigur, trebuie și ele să fie văzute în funcție de o limbă națională. Dar, pe de altă parte, dacă ne uităm la Elveția, există un câmp cultural elvețian în care limba nu mai funcționează ca un criteriu.

Mircea Martin: Da, dar nu există un câmp cultural elvețian, asta e problema. Există câmp german și câmp francez.

Andrei Hoișie: Ele există, dar există și un supracâmp transnațional. Pentru că... În fine, așa știu eu, poate nu știu bine. Cei din Zürich îi citesc mai curând pe autorii elvețieni de limbă franceză, deci ajung la ei înainte de a ajunge la autorii francezi din Franța.

Mircea Martin: Pe acest plan, da. De acord!

Andrei Hoișie: În acest sens, da. Există, totuși, un circuit. Apropo de câmpurile culturale, ele nu sunt limitate nici din punct de vedere teritorial, nici lingvistic. Gândiți-vă că în 1918, în componența României au intrat niște literaturi – le spun în continuare tot așa – de fapt, niște câmpuri culturale germanofone care erau separate unele de celelalte: câmpul săsesc, câmpul bănățean, câmpul bucovinean, câmpul basarabean. Iar ele nu au fost unificate, nu au devenit un câmp comun decât prin forța ideologiei național-socialiste, la sfârșitul anilor '30, și apoi,

în comunism, când s-a inventat conceptul de *Rumäniendeutsche Literatur*. Dar ele au fost niște câmpuri culturale separate. Deci, aici avem de-a face cu un element de obiectivitate, în acest model descriptiv pe care îl putem utiliza. Nu știu dacă am epuizat ceea ce voiam să spun, dar mă opresc aici.

Alexandru Călinescu: Ceea ce mi se pare evident – a reieșit și din discuția de astăzi – este că atunci când vorbim despre național/transnațional, suntem pe un teren minat. Și nu e nevoie să insist – știm cu toții tensiunile de azi din Europa... Mi-am amintit de o întâmplare de acum câțiva ani. Un scriitor, Pierre Pachet, pe care Andrei Hoișie îl știe foarte bine, venise la Iași; îi apăruse o carte în care el era în căutarea originilor familiale aici și în Basarabia – o carte foarte frumoasă, de altfel. Am fost printre cei care au prezentat cartea și la un moment dat am spus: cartea exprimă o căutare identitară. La urmă, Pierre Pachet, care era un om de mare finețe, mi-a mulțumit, dar, zice: nu mi-a plăcut „căutarea identitară”. Probabil îi suna a „Frontul Național”, deși formula mea era, zic eu, adecvată. Asta îmi amintește de o altă întâmplare, poate mai pertinentă din unghiul ăsta de vedere. Era în anii 90, parcă, când au fost aduse la Pantheon rămășițele pământești ale lui Malraux – sper să nu mă înșel – și pe frontispiciu, sus la Panthéon, e faimoasa inscripție „Aux grands hommes, la patrie reconnaissante” (Marilor oameni ai Franței, patria recunoscătoare). Ascultam la radio și jurnalistul era pe stradă și a întrebat o tânără: „Ce vă spune fraza asta?” Și ea zice: „Nu știu, e dintr-un discurs al lui Le Pen?” Absolut halucinant. Ca să vedeți ce confuzie poate stârni chestiunea aceasta. M-a frapat, la un moment dat, ceva din vorbirea lui Christian Moraru: a spus că din Creangă ar trebui recuperate – sper că am înregistrat corect – mai curând povestirile corozive decât mult prea cunoscutele *Amintiri*, „romanul copilului universal” etc. Da, e o perspectivă interesantă. Acum, sigur că, cu aceste două texte corozive, Creangă intră într-o rețea, o rețea pornografică care a căpătat o dezvoltare universală la ora asta, despre care știți cu siguranță. Am putea să îl punem în relație și cu Emil Brumaru, cu poeziile lui extraordinare, de altfel, din *Infernala Comedie*. Sigur, e un mod de a valoriza o latură practic ignorată sau marginalizată sau acoperită cu ipocrizie morală. Aceste rețele de care am tot vorbit astăzi sunt schimbătoare. Ele se schimbă – e în firea lucrurilor și e bine că e așa – în funcție de contextul istoric, de gusturile noastre, de opțiunile noastre. S-au dat nume aici: Panait Istrati. A avut la un moment dat o vogă extraordinară în Franța mai ales, în România incomparabil mai puțină, apoi chiar și în Franța a intrat într-un con de umbră. În sfârșit, în ultima vreme a început oarecum să fie recuperat. Caz interesant de scriitor care are o puternică amprentă locală, ca să zic așa, națională, și care a pătruns într-un alt spațiu literar. Interesant că am ajuns iarăși la exemplele cunoscute: Cioran, Ionescu, Eliade – ăștia sunt, cu ăștia defilăm. Dacă am avea mai multe nume pe care să le invocăm, ar fi foarte bine, dar până una alta, ei sunt. E un semn de întrebare în ce măsură literatura lui Eliade ar putea fi canonică la noi, textele sale literare sunt destul de inegale. Un exemplu de rețea perfectă – evident, o spun cu ironie – era cea preconizată de Fundoianu, în *Imagini și cărți din Franța* – sper că nu spun vreo prostie, că am alături pe omul care-l știe pe de rost – când spunea că idealul literaturii române este să fie o provincie a literaturii franceze. Cam asta spunea.

Mircea Martin: Chiar colonie.

Alexandru Călinescu: Sau colonie, exact.

Doris Mironescu: Mulțumim! Domnul profesor Mircea Martin...

Mircea Martin: O să mă limitez la trei observații. Sunt și eu de acord cu ce a spus colegul Hoișie despre cum ar trebui să concepem literatura, și eu sunt un adept al lui Bourdieu. Sper ca Alexandru Călinescu să nu-mi retragă prietenia din această cauză. Mie mi se pare un teoretician absolut remarcabil și important. De ce este important? Pentru că, sociolog fiind, respectă diferența literară, ceea ce nu li se întâmplă, de regulă, sociologilor. De asta apreciez foarte mult ceea ce a făcut Bourdieu pentru literatură și pentru artă și pentru cultură, în genere. Bun. Mi se pare, apropo de ce a spus colegul Terian, că termenul de *drept de proprietate* e nefericit. Nu l-aș mai folosi, în sensul în care nu cred că vreun critic român serios și-ar asuma, și-ar aroga acest drept vreodată. N-am întâlnit niciunde, în niciun text al marilor critici români, nici explicit, nici implicit, această idee. Pe de altă parte, a opune criticilor români pe criticii evreii din România mi se pare iarăși nepotrivit, pentru că nu văd în ce măsură Pompiliu Constantinescu ar avea un drept mai mare asupra literaturii române decât, să zicem, Mihail Sebastian sau Ion Trivale. Au fost mari critici evrei care au spus lucruri fundamentale despre literatura română. Fundoianu însuși e un mare poet român, unul din marii poeți ai limbii române. Din păcate, nu se învață la școală, dar eu nu obolesc să-l recomand. Este unul din cei mai mari poeți ai limbii române. În sfârșit... Mă opresc mai mult asupra unui concept, care a fost amintit de mai multe ori, inclusiv de Christian, conceptul de *universal*, de *universalitate*. Sigur că el e depășit. Sunt de acord că e depășit, în sensul în care noi l-am conceput ca pe un fel de proiecție a unor repere și criterii europene, predominant franceze de altfel, asupra lumii întregi. Repere literare în primul rând, dar nu numai: repere culturale, chiar sociale, chiar politice. Lumea e mult mai largă și mai diversă. Nu se reduce la Europa. Și în această măsură în care universalul era definit european sau euro-francez, fără îndoială că nu mai rezistă astăzi. Acum, ce avea universalul în raport cu acest concept de *world literature*? Avea un lucru foarte important. Evident, discutabil, dar foarte important, și anume avea criterii, avea ierarhie, avea, adică, ținea seama de problema valorii. Conceptul de *world literature* nu mai ține seama de asta. Pentru *world literature* diferența este valoare. În conceptul de *universal*, valoarea făcea diferența. Aici e discuția esențială, dacă vreți. Acceptăm diversitatea, dar pierdem valoarea, pierdem ierarhia. Nu mai știm ce contează cu adevărat și ce nu. Sigur că alegerile le facem fiecare, nu neg acest lucru. Nu există un singur criteriu pe care să-l accepte toată lumea și discuția în legătură cu aceste criterii este nesfârșită. Totuși, problema valorii cred că trebuie să se pună, chiar dacă o discutăm tot timpul. E mai bine să discutăm, să ne confruntăm opiniile, decât să nu ne mai punem problema valorii. Aici e punctul sensibil, punctul delicat, din punctul meu de vedere. Merci.

Doris Mironescu: Noi mulțumim foarte mult pentru toate aceste intervenții. Aș adăuga însă că, din câte îmi amintesc, în intervenția sa, Christian Moraru sublinia ideea de valoare estetică drept baza stabilirii oricărei rețele, comparatiste sau nu.

Mircea Martin: Nu, nu spune asta. Din păcate, nu spune asta. Acesta este diferendul meu cu el, printre altele.

Doris Mironescu: În orice caz, după apariția unor cărți ale domnului profesor Mircea Martin din ultimii ani care se numesc, respectiv, *Geometrie și*

finețe și Radicalitate și nuanță, bănuiesc că urmează foarte curând Diferență și valoare (râde).

Mircea Martin: Poți conta pe asta (*râde*).

Au consemnat: *Petru Popa, Diana Blaga, Dana Schipor, Diana Stroescu, Simona Zaharia.*

“Romanian Literature in the Network of World Literature” Round Table

On May 22nd, 2018, a round table was organized at the Romanian Academy, Iași Branch, by the “A. Philippide” Institute of Romanian Philology, the “A. Philippide” Cultural Association and the Department of Interdisciplinary Research in Social Sciences and Humanities at “Alexandru Ioan Cuza University” of Iași. The aim of the event was to review the challenges and opportunities presented by the space and planetary turn in literary studies to specialists of Romanian literature. The debate brought together the editors of the recently issued *Romanian Literature as World Literature* (New York, Bloomsbury, 2017), namely professors Mircea Martin, Andrei Terian, and, through a recorded statement, Christian Moraru, with two of the contributors to the volume, Bogdan Crețu and Doris Mironescu, and two respected specialists of comparative literature from “Alexandru Ioan Cuza” University in Iași, professors Alexandru Călinescu and Andrei Corbea-Hoișie. The round table reunited researchers from different generations, literary historians and comparatists, specialising in Romanian, German, French and American literature, with the intention to put into contact their perspectives on the present and the future of Romanian literary studies. In a series of exchanges, the participants drew on the moments, authors or texts where Romanian literature opened up to the idea of a wider culture, on the profile of Romanian literature as a world literature, sometimes referring to the solutions or the limitations envisaged in the volume presented. Also, the discussion focussed on the possibility and legitimacy of charting regional and transnational literary and cultural networks and on Romanian literature’s availability for integration in such networks. The thematic discussion was completed by a methodological concern that reflected on both the canonical design of Romanian literature, and on the authoritative discourses in the autochthonous tradition of literary history as a discipline.